

לכודים בין מעמד לאתנו-לאומיות: ג'נטריפיקציה פנים-ערבית בעיר המעורבת

יעל שמריהו-ישורון*

תקציר. מחקרים בסוציולוגיה אורבנית, ובפרט המחקר על ג'נטריפיקציה, מדגישים כיצד דחיקה מעמדית מצטלבת עם דחיקה גזעית או אתנו-לאומית. המחקר המתואר כאן מאתגר נרטיב זה ומציג תופעה חדשה – ג'נטריפיקציה פנים-ערבית: ג'נטריפיקציה המובלת על ידי יזמים ערבים בעלי הון בעכו העתיקה, ואשר חושפת יחסים מורכבים בין מעמד לאתנו-לאומיות. בהתבסס על ראיונות עומק עם יזמים ותושבים ערבים ועל ניתוח מסמכי מדיניות וכתבות בעיתונות, המחקר מראה כי יזמים ודיירי הדיור הציבורי נתונים בקונפליקטים בין האינטרסים והזהויות האתנו-לאומיות שלהם ובין מעמדם. עוד הוא מתאר כיצד הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית, הפועלת במציאות של מאבק גאופוליטי וכלכלה ניאו-ליברלית, מעצימה מתחים בין מעמדות בחברה הערבית ומציבה אותם האחד מול השני בתחרות על הנכסים ועל צביון המרחב. ממצאי המחקר תורמים להערכה מחודשת של הצטלבות מעמד ואתנו-לאומיות באופן המכיר בהזדמנויות ובמחירים הכרוכים בג'נטריפיקציה עבור קבוצות מעמדיות שונות בקבוצת המיעוט האתנו-לאומית. כן הם מאירים היבט נוסף של הזהות המעמדית ככוח מפלג בקרב קבוצת המיעוט האתנו-לאומית.

מילות מפתח: ג'נטריפיקציה, ערים מעורבות, מעמד, אתנו-לאומיות

מבוא

בחודש מאי 2021 התרחשו אירועי אלימות מצד ערבים¹ בירושלים ומשם התפשטו לערים מעורבות ברחבי הארץ. בעכו העתיקה שרפו צעירים ערבים מסעדות ומלונות בבעלות יהודית, בין היתר כביטוי להתנגדותם לדחיקתם מהמרחב בעקבות תהליכי הג'נטריפיקציה.

* פוסט-דוקטורנטית, המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת קליפורניה בסן דייגו

המחברת מבקשת להודות לפרופ' חיים יעקובי, פרופ' דניאל מונטרסקו, ד"ר הילה צבן וד"ר מריק שטרן, שקראו גרסה קודמת של המאמר והעירו הערות מאירות עיניים ורבות טעם. תודה גם לעורכת כתב העת ולסוקרים האנונימיים על הערותיהם החשובות.

1 השימוש במונח "ערבים" נעשה מכיוון שחלק מהמרוואיינים במחקר זה, וחלק גדול מהאזרחים הערבים בישראל, רואים עצמם קודם כול כחלק מהאומה הערבית ורק לאחר מכן מזו הפלסטינית (אוניברסיטת תל אביב, 2018; רדאי ואחרים, 2015); וכן על מנת לייצר הבחנה ברורה בינם ובין פלסטינים שאינם אזרחים, החיים בגדה או בעזה.

תייסיר חטיב, פעיל חברתי ותושב עכו העתיקה, התייחס לאירועים ואמר: "יש תהליך של ייחוד העיר, של ג'נטריפיקציה שהוא התרחש כאן. בעכו יש הרגשה של זרות אצל תושבי העיר, הם מרגישים את עצמם כזרים בתוך הבית שלהם וזה מוליד כעס. [...] אנחנו לא רוצים אלימות... אבל כנראה שכשאנחנו יוצאים ומוציאים את הכאב שלנו אז מתחילים לשמוע אותנו" (לוצאטי, 2021). הג'נטריפיקציה בעכו העתיקה, שהשתלבו בה מוטיבציות אתנו-לאומיות ושחקנים מוסדיים, הובילה לשוליות מעמדית ואתנו-לאומית של תושבים ערבים במה שכונה "אתנו-ג'נטריפיקציה מוסדית" (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020).

ג'נטריפיקציה, בעכו כמו בערים רבות ברחבי העולם, היא תהליך שבו אוכלוסייה לבנה מהמעמד הבינוני מהגרת לאזורים מוחלשים וגורמת לדחיקת קבוצות מיעוטים אתניות או גזעיות ממעמד נמוך יותר (Lees, 2016). אך אף שזהו המקרה השכיח, במהלך העשור האחרון התפתח גוף ידע המאתגר נרטיב זה ובוחר "ג'נטריפיקציה עצמית" (self-gentrification), כזאת המקודמת על ידי יזמים, בני מעמד הביניים וקבוצות מיעוט אתניות וגזעיות ודוחקת תושבים מוחלשים מאותה קבוצת מיעוט (Ahrens, 2015; Arkaraprasertkul, 2016; Boyd, 2006; Hyra, 2006; Pattillo, 2007; Taylor, 2003). מחקרים בתחום בוחנים באופן מורכב יותר את ההצטלבות שבין מעמד לאתניות ומראים כיצד שני אלה פועלים זה כנגד זה. במקרים אלו, ג'נטריפיקציה מציבה את בני המיעוט האתני מהמעמד הבינוני או הגבוה בקונפליקט בין ההזדמנות לרווח כלכלי ובין זהותם האתנית, שייכותם לקהילה המקומית ושאיפתם לשמור על צביון המרחב.

למרות ההתפתחות הזאת, המחקר על המתחים בין מעמד ואתנו-לאומיות בתהליכי ג'נטריפיקציה עודנו מוגבל, וחסרה הבנה של השלכות המתחים האלה על היחסים הפנים-מעמדיים בקבוצת המיעוט האתנית (Lees, 2016). יתרה מזו, אף שאפשר להבין כיצד אינטרס מעמדי גובר על זהות אתנית בערים רבות בעולם, הסוגיה טרם נבחנה במצב של מאבק גאופוליטי בין קבוצות אתנו-לאומיות.

תהליכי הג'נטריפיקציה בערים מעורבות בישראל, המצויה במאבק גאופוליטי מתמשך בין יהודים וערבים, ולצידם צמיחתו של מעמד הביניים בחברה הערבית, מעצימים את שאלת היחסים בין מעמד לאתנו-לאומיות ומציעים שדה מחקר פורה לבחינת סוגיה זו. למרות התרחבותו הניכרת של מעמד הביניים הערבי בישראל, קיומו ובהשפעתו על היחסים במרחב לא נחקרו דיים (ג'מאל, 2018; חידר, 2018). הנחת המחקר הרווחת היא כי בערים מעורבות, לאומיות היא היבט דומיננטי המאפיל על שיקולים כלכליים ואף מגייס אותם לטובתו (יפתחאל ואבני, 2019; Yacobi & Tzfadia, 2019). יתר על כן, חוקרים נוטים להציג את החברה הערבית בישראל כקבוצה הומוגנית ונמנעים מלחקור הבדלים ומתחים פנימיים בה, מחשש שהעיסוק בהם יתפרש כקבלת סדר היום הממסדי, המחלק את הערבים לתתי-קבוצות ומסרב להכיר בהם כמיעוט לאומי מגובש (ח'מאיסי, 2009). ההתעלמות מהשונויות המעמדית בחברה הערבית מקשה על בחינתם המדויקת של השלכות התהליכים המרחביים, ובייחוד תהליכי ג'נטריפיקציה, על מעמדות שונים. היא מסכלת את זיהוים של מתחים פנים-קהילתיים שנוצרים בין אנשים ממעמדות שונים בתוך אותה קהילה ושל הדילמות הפנימיות בין חלקים שונים בזהותו של היחיד. מחקר זה מבקש לענות על החסר הזה ולבחון לראשונה תופעה של "ג'נטריפיקציה פנים-ערבית" – תהליכי פיתוח והקמת עסקים על ידי

יזמים ערבים בני מעמד הביניים. המחקר מברר את היחסים שבין מעמד לאתנו־לאומיות כפי שהם נתפסים אצל שחקנים ממעמדות שונים בקבוצת המיעוט האתנו־לאומית, החווים את תהליכי ג'נטריפיקציה בעכו העתיקה. שאלות משנה במחקר הן, ראשית, כיצד יזמים ערבים ותושבים דיירי הדיור הציבורי מתארים את תרומות הג'נטריפיקציה ואת מחירה, ושנית – אילו יחסים נוצרים בין מעמדות שונים בחברה הערבית בעקבות הג'נטריפיקציה. המאמר נפתח בסקירת היחסים המורכבים שבין מעמד לאתנו־לאומיות בתהליכי ג'נטריפיקציה. לאחר מכן מוצגות המדיניות המרחבית ביחס לחברה הערבית בישראל, צמיחת מעמד הביניים הערבי והשלכותיהן על המתחים הפנימיים בחברה זו. לאחר מכן, לאור סקירת הספרות, מתוארת הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית בעכו העתיקה. בהתבסס על ראיונות עומק עם יזמים ותושבים ערבים ועל ניתוח מסמכים, מוסברות תפיסותיהם של שחקנים מהמעמדות השונים לגבי היחסים בין האינטרסים הכלכליים לאינטרסים האתנו־לאומיים שלהם ונדונים היחסים בין הקבוצות. לבסוף נדונות משמעויותיה של הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית ביחס לספרות על ג'נטריפיקציה אתנית או שחורה ועל ג'נטריפיקציה עצמית, ובפרט ביחס למאבק הגאופוליטי בישראל ולאירועי מאי 2021.

ג'נטריפיקציה: הצטלבות מעמד ואתניות

תאוריית הצטלבות דוחה את רעיון ההפרדה בין קטגוריות שונות בזהות של הפרט וגורסת כי קטגוריות של מעמד, מוצא אתני, גזע, מין וכן הלאה מכוננות במקביל ובאופן הדדי חוויה אישית או קבוצתית (Crenshaw, 1989). במחקר הסוציולוגי־עירוני, אתניות וגזע מצטלבים באופן ניכר עם עוני, שוליות ודחיקה עירונית. לחצי הג'נטריפיקציה נחווים בחריפות הרבה ביותר בשכונות של מיעוטים אתניים וגזעיים, מכיוון שאלה מזוהים לעיתים קרובות עם קבוצות הכנסה נמוכות (Goetz, 2011; Wylie & Hammel, 2004). ג'נטריפיקציה אפוא איננה מייצגת רק שינוי בהרכב האוכלוסייה המעמדית במרחב העירוני, אלא גם שינוי בהרכבה האתני והגזעי (Betancourt, 2011).

דחיקת מיעוטים אתניים בעלי הכנסה נמוכה על ידי קבוצת הרוב היא מציאות שכיחה בערים רבות ברחבי העולם, וכתוצאה מכך היא גם מתועדת היטב בספרות המחקר. עם זאת, מעמד וגזע או מעמד ואתניות מצטלבים באופנים מורכבים יותר ואף פועלים זה נגד זה (Lees, 2016). במהלך העשור האחרון התפתח גוף ידע שזיהה מתח בין מעמד כלכלי ובין השתייכות למיעוט אתני או גזעי בתהליכי ג'נטריפיקציה (Ahrens, 2015; Boyd, 2008). (Delgado & Swanson, 2019; Hyra, 2006; Lees, 2016; Pattillo, 2007; Taylor, 2003) תופעות של "ג'נטריפיקציה אתנית" (ethnic-led gentrification), "ג'נטריפיקציה שחורה" (Moore, 2009), "ג'נטריפיקציה עצמית" (self-gentrification) (Hooi Chan et al., 2016) או "ג'נטריפיקציה מבפנים" (Gentrification from within) (Arkaraprasertkul, 2016) חושפות תהליך ייחודי של שינוי דמוגרפי הכרוך בהשקעות הון ובפיתוח תרבותי, שבו השחקן המרכזי הוא תושבים מקומיים מקהילת המיעוט האתנית או הגזעית המשוויכים למעמד בינוני וגבוה. לפיצול המעמדי בקבוצת המיעוט האתני יש השלכות מורכבות על היחסים שבין ג'נטריפיקטורים לתושבים. יש הטוענים כי ג'נטריפיקטורים מקבוצת המיעוט האתני מקדמים פיתוח מרחבי מתוך תפיסות של צדק חברתי, התנגדות לגזענות, סולידריות

קהילתית, רצון לחיות עם תושבים בעלי הכנסה נמוכה, והנעת התערבויות חיוביות בשכונות (Ahrens, 2015; Moore, 2009). לעומתם, אחרים טוענים כי ג'נטריפיקטורים אלו מנצלים את שיח "שימור התרבות" ככלי פוליטי למינוף יתרונו הכלכלי (Boyd, 2008; Delgado & Swanson, 2019; Pattillo, 2007). הביקוש הגובר של מעמד הביניים למוצרים "אקזוטיים" בשכונה שעוברת ג'נטריפיקציה מגדיל את נפח העסקים של יזמים מקבוצת המיעוט האתנית ובה בעת דוחק מהמרחב תושבים ממעמד נמוך יותר מהקהילה (Sakizlioglu & Lees, 2019). לצד הרווח הכלכלי, ג'נטריפיקטורים כאלה נדרשים לעיתים להתמודדויות שונות, למשל מה שמוניק טיילור (Taylor, 2003) כינתה "דילמת ההבדל": ג'נטריפיקטורים שחורים החשים ניכור זהות כשהם עוברים בין עבודה ברובע העסקים הלבן בעיר ובין מגוריהם בקרב הקהילה השחורה, ונעים בין זרות ושייכות במרחבים השונים. יש לציין גם כי תושבים מקומיים בעלי הכנסה נמוכה אינם בהכרח קורבנות פסיביים של התהליך, והם יכולים ליהנות ממנו ולנצל לטובתם (Paton, 2018). עם זאת, מערך ההזדמנויות והמחירים של הג'נטריפיקציה האתנית מיטיב יותר עם בעלי הון וחושף אוכלוסיות מוחלשות לדחיקה ולשוליות משנית או מרובה (Cohen, 1999).

הג'נטריפיקציה האתנית חושפת גם הבדלים בין מעמדות כלכליים בתפישותיהם ובשאיפותיהם התרבותיות ביחס למרחב. המעמד, מעבר לסטטוס הכלכלי שהוא נושא, מהווה את המסגרת התרבותית של הפרט ומעצב את תהליכי הבחירה ואת עולם הערכים שלו, את העדפויות, עמדותיו וטעמיו (Schwarz, 2018). ג'נטריפיקציה משקפת אפוא ניכוס מרחבי שאינו מונע רק מאינטרס כלכלי אלא גם מהעדפות תרבותיות ואסתטיות ומייצגים סמליים של מעמד הביניים, שתוארו כ"כלכלה סימבולית" (Zukin, 2012). כך, על אף המוצא האתני המשותף של יזמים ותושבים מקבוצת המיעוט האתנית, הם נבדלים זה מזה במשמעויות, באסתטיקה, בזהות ובשייכות שהם מבקשים להקנות למרחב.

ג'נטריפיקציה במציאות של מאבק גאופוליטי: מעבר ללאומיות מתודולוגית

תופעת ה"ג'נטריפיקציה האתנית" ומורכבות היחסים בין מעמד לאתניות בתהליכי ג'נטריפיקציה טרם נחקרו במרחבים שבהם מתקיים מאבק גאופוליטי בין קבוצות רוב ומיעוט לאומי. הנרטיב השכיח במחקר העירוני מדגיש כי אתנו־לאומיות ומעמד משתלבים זה בזה ומובילים לשוליות מרובה של קבוצת המיעוט האתנו־לאומי. בערים ישראליות, ג'נטריפיקציה נחקרה כמונעת על ידי יהודים אמידים, לרוב ממוצא אשכנזי, וכגורמת לדחיקת תושבים ערבים (Zaban, 2016), במה שדניאל מונטרסקו כינה "אתנו־ג'נטריפיקציה" (Monterescu, 2015). דחיקתם הכלכלית והאתנו־לאומית של ערבים מהמרחב נחקרה לא רק כתוצר של ג'נטריפיקציה מונעת שוק אלא גם כחלק מפרויקט ממסדי של מדינת הלאום, ולפיכך תוארה כאתנו־ג'נטריפיקציה מוסדית (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020). נטען גם כי הג'נטריפיקציה מבנה מחדש את צביונו הדתי של המרחב ומחזקת את אופיו היהודי, תהליך שנמרוד לוז (Luz, in press) תיאר כ"ג'נטריפיקציה דתית". יש הטוענים כי פיתוח עירוני הוא מסווה להמשך השליטה הלאומית במשאבים העירוניים, שהיא המניע העיקרי של התהליך (יפתחאל ואבני, 2019; Yacobi & Tzfadia, 2019).

אכן, אין ספק כי אתנו־לאומיות היא כוח חשוב בעיצוב המרחבים העירוניים. עם זאת, חשוב להתייחס להשפעתם של היבטים נוספים על מערך החיים העירוני ולמתח העלול להתפתח ביניהם. אולריך בק מבקר את "הלאומיות המתודולוגית" – הנטייה לבחון את המציאות החברתית והפוליטית מנקודת המבט של הסדר הלאומי של מדינות וממשלות בלבד – וקורא לחקור היבטים נוספים המעצבים גם הם, לצד הלאומיות, את היחסים והמרחבים העירוניים (Beck, 2007). תיאורו של מרחב עירוני דרך עדשה מושגית צרה מצמצם את מסגרת ההתייחסות שלנו ומתעלם מהעובדה כי במציאות שמתחת לסכסוך הגאופוליטי מתקיימת פעילות יומיומית עירונית רב־שכבתית המתפתחת באופן דינמי (Rokem, 2018). מאבקים בערים מעורבות הם רב־ממדיים, ובתוך החלוקה הלאומית הבסיסית קיימות חלוקות נוספות כגון מעמד, דת ואתניות ומתקיים ריבוד לא רק בין יהודים לערבים אלא גם בתוך החברה הערבית עצמה.

תהליכי הריבוד המעמדי הפנים־ערבי מועצמים בעקבות המדיניות המרחבית בישראל. כבר בשנותיה הראשונות ביקשה המדינה לחזק את השליטה הלאומית במרחב, ולצורך כך הנהיגה מדיניות הפרד ומשול ביחס לחברה הערבית. זו אמנם הייתה מרוכדת ומורכבת מתתי־קבוצות עוד קודם להקמת המדינה, אך הפיצול בה הועצם בעקבות המדיניות המרחבית (ח'מאסי, 2009). מדיניות הפיצול הפנימי, "הדפוס המוסדי של הבידול" (לוסטיק, 1985), הייתה אבן יסוד ביחסה של המדינה כלפי החברה הערבית. המדינה התייחסה לחברה זו כאל קבוצות נפרדות של מיעוטים אתניים ודתיים נבדלים, ובתוך כך העמיקה את הפילוג ביניהם והתעלמה מזהותם הלאומית המשותפת (סמוחה, 1999). היא הפקיעה קרקעות ונכסים של ערבים, החילה משטר צבאי בערים המעורבות, פיצלה את הרצף הדמוגרפי של היישובים הערביים ודיללה ריכוזי אוכלוסייה ערביים. פעולות אלו צמצמו את אפשרויות הדיור בחברה הערבית ויצרו תחרות בין קבוצות אינטרסים על המשאבים המוגבלים (בויםל, 2006; ח'מאסי, 2009).

התחרות על משאבי הדיור המוגבלים גברה גם בעקבות אפליה והדרה מצד חלקים בחברה היהודית ועם התעצמות תהליכי הפיתוח הניאו־ליברליים. כך למשל הקמתם של מתחמי דיור מגודרים לאוכלוסיות אמידות (צפדיה ויעקובי, 2010; Monterescu, 2015), שכונות ייעודיות לאוכלוסייה יהודית (שמריהו־ישורון, 2022) ומנגנוני קבלה לשכונות עירוניות החרופו את מצוקות הדיור של ערבים בערים המעורבות (Shafir, 2018). לצד התחרות על משאבי הדיור והקרקע מתחרים הערבים בערים המעורבות על משאבים בתחומי חיים נוספים, למשל בשוק התעסוקה, המקיים שוק משני למיעוט הערבי (מיעארי ואחרים, 2011). התחרות על המשאבים המוגבלים יוצרת לחץ ומאבקים פנימיים, ואלה מקשים על החברה הערבית לגבש זהות קולקטיבית לאומית (ח'מאסי, 2009) ומציבים את הפרט בקונפליקט בין מעמדו הכלכלי למעמדו האתנו־לאומי.

בין הון לזהות לאומית: מעמד הביניים בחברה הערבית

הקונפליקטים בין האינטרסים האתנו־לאומיים לאלה המעמדיים והפיצול הפנים־מעמדי בחברה הערבית גברו עם צמיחתו של מעמד הביניים הערבי. החברה הערבית בישראל, שעד סוף שנות השישים הייתה ברובה כפרית, מסורתית ובעלת השכלה נמוכה, הפכה

בחלוף הזמן למרובדת כלכלית עם צמיחתו של מעמד ביניים ערבי חדש (חידר, 2018; ח'מאיסי, 2017). מעמד זה, שהחל להתפתח בשנות השישים, התרחב מאמצע שנות השמונים – וביתר שאת בשנות התשעים – בעקבות תהליכי ההפרטה והגלובליזציה, פתיחתם של שווקים חדשים והליברליזציה בייבוא, וכן הגישה להשכלה גבוהה. כל אלה יצרו הזדמנויות חדשות ליזמים ערבים, ולקראת סוף העשור הראשון של שנות האלפיים היווה מעמד הביניים 23%-28% מהחברה הערבית (ג'מאל, 2018; חידר, 2018).

צמיחתו של מעמד זה הגבירה את המתח בין האינטרס המעמדי להזדהות האתנו-לאומית ועיצבה גבולות וסדר יום חדשים בפעילות הפוליטית של החברה הערבית בישראל. התמורה הבולטת ביותר הייתה המעבר של החברה הערבית מאסטרטגיה של הישרדות לאסטרטגיה של הסתגלות למציאות הישראלית והשתלבות בחברה בישראל אגב תביעת זכויות וייחוד קולקטיבי (חידר, 2018). מחד גיסא, בני הדור הצעיר – "הדור הזקוף" (רבינוביץ ואבו-בקר, 2002) – דרשו עשיית צדק היסטורי קולקטיבי לערבים אזרחי ישראל והגדירו עצמם פלסטינים. מאידך גיסא, המציאות שגדלו לתוכה – כיבוש ישראלי בשטחים מאז 1967, ונסיבות נוספות – קידמו את ההבנה שישראל היא עובדה מוגמרת ושהם כאזרחיה קשורים בגורלה. הם היו נתונים אפוא במצב של "פריפריה כפולה" – הם שאפו לקדם את מעמדם בחברה הישראלית ובה בעת לחזק את קשריהם עם הפלסטינים בשטחים ועם העולם הערבי (אלחאג', 2000). מתוך שאיפה להתקדם במציאות הקיימת, מעמד הביניים חתר לנורמליזציה של החברה הערבית ואימץ שיח אזרחי פרגמטי המבקש להשתלב במערכת הישראלית ולא להחרימה כבעבר (ג'מאל, 2018; חידר, 2018). כפי שטען ראסם ח'מאיסי (2017), במקרים רבים הוא ביטא תביעות לשוויון חברתי ומוביליות בנושאים חברתיים-כלכליים הנוגעים לחיי היומיום יותר מאשר תביעה לאומית הנוגעת לסכסוך הישראלי-פלסטיני. המאמצים להסדרת מעמדם של הערבים בישראל כקולקטיב לאומי הופעלו בתוך המערך הפוליטי והתרבותי הישראלי ולא מחוצה לו. אימוץ שיח האזרחות הפרגמטי והדאגה למעמדם הכלכלי הסירו אפוא את מחסום "האינטרס הלאומי" והעניקו לגיטימציה לעמדות שנחשבו בעבר לבגידה לאומית (חידר, 2018).

המיקום המעמדי של מעמד הביניים הערבי בעידן הניאו-ליברלי הציב שיקולים ואינטרסים נוספים, כלכליים ותרבותיים, ביחסו לתהליכים מרחביים בישראל. במקרים מסוימים שיקוליו הכלכליים הפכו חשובים יותר משיקולי שייכות לאומית (Monterescu, 2015). כפי שטען מריק שטרן (Shtern, 2016), האופי הטרנס-לאומי של הניאו-ליברליזם הופך את החלוקה האתנו-לאומית למפגש מבוסס מעמדות: ערבים ויהודים ממעמד הביניים בירושלים חולקים העדפות תרבותיות צרכניות שמפגישות ביניהם במרחבי צריכה משותפים, באופן המערער את ההפרדה האתנו-לאומית. באופן דומה, בערים מעורבות אחרות נוצרות "קואליציות מזדמנות" בין יהודים וערבים שחולקים ביניהם מעמד או אינטרסים כלכליים משותפים (Monterescu, 2015), ולעיתים נוצר אף "דו-קיום מלמטה" (Nathansohn, 2010). כך, לא תמיד יש הלימה בין הסיפור האישי לנרטיב הקולקטיבי-לאומי, בין המרחב המקומי למרחב הלאומי ובין האינטרס המעמדי לשייכות האתנו-לאומית.

שיטת המחקר

מחקר זה נערך בשיטת חקר מקרה (Yin, 2003). המחקר כלל ראיונות עומק מובנים למחצה עם 32 אנשים, מהם 9 יזמים ערבים מעכו העתיקה ומחוצה לה; 11 תושבים ערבים, דיירי הדיור הציבורי ומעמד נמוך, בעכו העתיקה; ו-12 קובעי מדיניות. היזמים נדגמו לפי קריטריונים של פעילות עסקית בנפח גדול יחסית (רוב המרואיינים היו בעלים של כמה עסקים), עסקים מוכרים (בעלי אתר אינטרנט רשמי, או שפורסמו כתבות שעסקו בהם), וותק פעילות של שש שנים לפחות. רוב היזמים שנדגמו מתגוררים כיום בעכו העתיקה; שני יזמים התגוררו בה בעבר, וכיום הם מתגוררים בעכו החדשה; ויזם אחד הוא תושב חוץ המתגורר בכפר הסמוך לעכו.

הקריטריונים לדגימת התושבים כללו מגורים בנכסי הדיור הציבורי ב-20 שנים האחרונות, ולרוב גם פעילות בתחומי הקהילה והדיור (נציגים בוועדות ובפורומים שונים). קובעי המדיניות שנדגמו היו בעלי תפקיד רלוונטי לתהליכי הפיתוח בעכו העתיקה, ובהם ראש העיר, סגניו, חברי מועצה, מנהלי מחלקות ואגפים, מנהל רשות העתיקות, וראש אגף התיירות והפרויקטים בחברה הכלכלית עכו. הראיונות עם קובעי המדיניות שימשו לקבלת מידע על האוכלוסייה ועל הפיתוח ההיסטורי והעסקי של עכו העתיקה ולמיפוי העסקים בה. רוב הראיונות נערכו בשנים 2017-2019, וחלקם בשנת 2021. המרואיינים אותרו בשתי דרכים עיקריות. האחת היא קשר ישיר (למשל באמצעות מדיה חברתית) שנעשה בהתבסס על מידע זמין לציבור ומעורבות רלוונטית בתהליכי הג'נטריפיקציה. השנייה היא דגימת כדור שלג – הפניה מצד מרואיינים אחרים. נעשה מאמץ לדגום מרואיינים ממגוון עמדות, תפקידים ועיסוקים. הראיונות התקיימו פנים אל פנים, בשפה העברית (כל המרואיינים דברו את השפה) ונמשכו 30-90 דקות. הראיונות הוקלטו בהסכמת המרואיינים ותומללו. שמותיהם של כל המרואיינים נשמרו חסויים.

נוסף על הראיונות נותחו 175 מסמכים מסוגים שונים: מסמכי מדיה שכללו כתבות מן העיתונות המקומית (אתר עכונט, עכאנט, בלינקר ודוגרינט) והארצית (ynet, הארץ, מעריב, כלכליסט), אתרים של עסקים בעכו העתיקה (אתרים עצמאיים ודפי עסק בפייסבוק), מידע על עסקים באתרים Booking ו־Tripadvisor, מסמכי מדיניות עירונית (מסמכי חזון, דוחות שנתיים ותוכניות פיתוח, מכרזים של החברה לפיתוח עכו העתיקה, תוכניות מתאר) ומסמכי מדיניות ממשלתית (ועדות כנסת, חוקים, תוכניות עבודה של משרדי ממשלה, פסקי דין). את המסמכים קיבלתי מהמרואיינים או מצאתי באתרי אינטרנט בין השנים 2017-2021. החומרים נותחו באמצעות ניתוח תמטי (Clarke & Braun, 2016), שיטה לניתוח דפוסים דומיננטיים ושיח. הניתוח כלל ארבעה שלבים: ניתוח ראשוני לזיהוי קטגוריות, ניתוח ממה הקושר בין הקטגוריות, ניתוח ממוקד המבנה תיאורים ממוקדים, וניתוח תאורטי הכולל הסברים מושגיים-תאורטיים של התופעה. לצורך כך נעשה שימוש בתוכנת Atlas.TI9.

ג'נטריפיקציה פנים-ערבית בעיר המעורבת: בין המדינה, יזמים יהודים ויזמים ערבים

עכו היא עיר מעורבת ובה 49,502 תושבים, מתוכם 67% יהודים ו-30% ערבים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020). העיר העתיקה של עכו, שבה מתגוררים כיום בין 5000 ל-8000² אזרחים ערבים, היא שכונה היסטורית התחומה ברובה בים ומוקפת חומה מכל צדדיה. באזור ההיסטורי משומרים מבנים עתיקים ובהם מצודות, חאנים, מרחצאות ומסגדים (פלג, 2017).

העיר העתיקה ידעה שינויים דמוגרפיים גדולים לאורך השנים. רוב הקהילה הפלסטינית של עכו העתיקה ברח או גורשה במהלך מלחמת 1948 ללבנון ולכפרים בגליל (Abbasi, 2010). אדמות ורכוש ערבי הועברו לידי הרשות לפיתוח לפי חוק נכסי נפקדים, תש"י-1950. חלק מהנכסים האלה שימשו לדיור ציבורי בניהול חברת עמידר ושוכנה בהם האוכלוסייה הערבית שנותרה בעיר העתיקה. מסוף 1949 שוכנו בעיר העתיקה גם יהודים, ועד שנת 1952 הם היוו 36% מכלל התושבים. עם השנים עזבו התושבים היהודים את העיר העתיקה, שנחשבה לאזור מוחלש של עוני, פשע, צפיפות ותנאי דיור ירודים, ועברו לשכונות חדשות שהוקמו בעיר או לערים סמוכות (פלג, 2017).

למרות מצבה המוזנח, כבר בשנות השישים זוהה הפוטנציאל התיירותי והנדל"ני של עכו העתיקה. היא הוגדרה "עיר מוזאון חי" ונעשו מאמצים לפתח בה את התיירות. במסגרת מאמצים אלו העבירה המדינה בסוף שנות השישים כ-500 משפחות ערביות מעכו העתיקה לשכונה חדשה שנבנתה בכפר מכר, ובעשור הראשון של שנות האלפיים העבירה כ-250 משפחות נוספות (פלג, 2017). החברה לפיתוח עכו העתיקה, שהוקמה על ידי משרד התיירות, ו"החברה הכלכלית לעכו" של עיריית עכו עודדו משקיעים ויזמים לפתח מיזמי תיירות באזור. בשנת 2001, בהכרזת ארגון אונסק"ו, הייתה העיר העתיקה לאתר מורשת עולמית. מחירי הדיור והארנונה עלו, וחברת הדיור הציבורי עמידר החלה לפנות דיירים בעלי חוב ולהעמיד דירות למכירה. חלק מהנכסים נקנו על ידי יזמים ובעלי עניין יהודים במה שפונה "אתנו-ג'נטריפיקציה מוסדית" (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020). גם יזמים ערבים מעכו העתיקה ומחוצה לה הקימו בה מיזמים עסקיים. עם השנים נפתחו מלונות בוטיק, גלריות אמנות ובתי קפה, שנהוג להתייחס אליהם כאל "ה-ABC של ג'נטריפיקציה" (art galleries, boutiques & cafés), שכן עסקים כאלה מזוהים עם הופעתה של ג'נטריפיקציה (Zukin et al., 2016). לצידם החלו להופיע דירות אירוח, אכסניות, מסעדות שף, בסטות בשוק וחנויות ממכר.

נכון לשנת 2021, בעכו העתיקה יש כ-36 עסקי אירוח (מלונות, אכסניות, הוסטלים ודירות אירוח) ובהם כ-230 חדרים.³ כ-70% מהעסקים האלה הם בבעלות ערבית והשאר

2 ההערכות לגבי מספר התושבים שונות אצל הרשות המקומית, משרד הפנים והחברה לפיתוח עכו העתיקה (פלג, 2017).

3 המידע מתבסס על מיפוי שעריתי באמצעות הצלבה של מידע מהאתרים Booking, Tripadvisor, ווגול, ומידע שקיבלתי מראש תחום תיירות וממנהל שיווק תיירות בחברה הכלכלית לעכו ביום

בבעלות יהודית, אך מבחינת נפח העסקים השיעורים הפוכים: 70% מכלל חדרי האירוח הם בבעלות יזמים יהודים. הסיבה היא שרוב המלונות והאכסניות הגדולות הם בבעלות יהודית,⁴ ואילו רוב דירות האירוח הקטנות, המציעות חדרים מעטים, הם בבעלות ערבית. בעכו העתיקה הוקמו גם מסעדות, בתי קפה ומיזמי שיט בבעלות כמעט מוחלטת של יזמים ערבים (98%), ושבע גלריות אמנות ששתיים מהן בבעלות ערבית. מבין כלל היזמים הערבים בעכו העתיקה, 80%-90% הם תושבים מקומיים והשאר מתגוררים בכפרים סמוכים לעכו (ג'דידה מכר, מעיליא, אבו סנאן ועוד).⁵

תצלום 2. מלון עכוטל,
מקור: אתר AKKOTEL

תצלום 1. סוויטת זידאן סארי, צילום: דניאל חנוך,
מקור: עמוד הפייסבוק Zidan Sarai Suite

תצלום 4. גלריית אשש,
מקור: עמוד הפייסבוק Ashash Gallery

תצלום 3. בית הארחה אשש,
מקור: עמוד הפייסבוק Ashash House

4 יש בעכו העתיקה בסך הכול שישה בתי מלון ואכסניות שבכל אחד מהם יותר מעשרה חדרים; רק אחד מהם, מלון עכוטל, הוא בבעלות ערבית. יתר עסקי הלינה (רובם המוחלט בבעלות ערבית) הם דירות, שבהן יש לרוב חדר אחד או שניים. כיום נבנים מלונות בוטיק נוספים: מלון קולנוע בוסתן ומלון אל-פאשה הם בבעלות ערבית, ומלון חאן אל-עומדאן הוא בבעלות יהודית.

5 לפי תקשורת אישית עם ראש תחום תיירות בחברה הכלכלית לעכו, 2.9.2021.

יזמים ערבים: בין רווח כלכלי לסולידריות אתנו-לאומית

בדרכי לפגוש את נדים, היום והבעלים של צימרים ומסעדת שף מקומית, עברתי בסמטאותיה של עכו העתיקה, בין המסעדות, בתי הקפה ובעלי דוכנים שהציעו מרכולתם לתיירים הרבים. נדים, כמו יזמים אחרים שפגשתי, מסמל דור של יזמים צעירים – ערבים שנולדו בעכו העתיקה, רכשו השכלה וחזרו אל העיר בבגרותם כדי להקים בה עסקים. כשהסביר מה הניע אותו לקחת חלק בפיתוחה של העיר העתיקה, לצד המניע הכלכלי תיאר נדים גם שייכות למקום:

אני יליד העיר העתיקה. השייכות שלי היא לפה. סיימתי תואר ראשון בסוציולוגיה וחינוך אבל תמיד חלמתי להיות יזם. [...] יש לנו נכסים בעיר העתיקה שהם במקור של סבא וסבתא, ואני ואחי הפכנו אותם לצימרים ומסעדה. [...] זיהינו שיש פה פוטנציאל עסקי כלכלי. עכו העתיקה לאט לאט מתפתחת, אבל היא מאוד רחוקה מלממש את הפוטנציאל שלה. זו עיר של חו"ל, יש לך פה הכול מהכול: אוכל, שוק, אותנטיות, היסטוריה, והעסקים שנפתחים מעלים את הרמה של העיר. [...] לפני עשר שנים לא עבר אף אחד פה, ותסתכלי עכשיו – את רואה פה כמות תיירים חבל על הזמן, זה הביא פיתוח. זה מבורך.

גם יזמים ערבים שחיים מחוץ לעכו העתיקה ומסבירים את רצונם להקים בה עסקים מזכירים תחושת שייכות למקום לצד המוטיבציה הכלכלית. הישאם, מנהל מלון שמתגורר בכפר סמוך לעכו, סיפר:

אמא שלי והדודים גרו בעכו וב-1948 הם עברו ללבנון, וככה שמענו על עכו... היה לנו קשר רגשי לעכו, אהדה כזאת. אני האמנתי תמיד בעכו למרות שהעיר סבלה מהרבה בעיות, עבריינות וסמים. וכשהיה מכרו על המבנה הזה ניגשנו וזכינו. הסתכלנו על הדבר כדבר ראוי עסקי... אבל היה גם רגש לעכו, שהיא עיר יפה ומוזנחת. שראוי להשקיע בעכו. [...] היה לנו חזון של לעשות משהו בעכו מתוך חזרה להיסטוריה ומתוך אמונה בעיר שיש לה פוטנציאל מאוד גדול מבחינה תיירותית.

הישאם, בן הדור השני לאלה שגורשו מעכו העתיקה במלחמה, רואה את חזרתו אליה כמעשה של צדק היסטורי-לאומי וכחיבור מחדש למרחב השייכות שלו. גם יזמים אחרים אמרו כי פיתוח העסקים בעכו העתיקה אינו מעשה אישי בלבד אלא מעשה לאומי וחברתי המחזק את הנוכחות הערבית בשכונה ואת צביונה, משנה את הסטיגמה על החברה הערבית ומנגיש את התרבות הערבית לתיירים. כך הסבירה ריין, בעלת אכסניה תושבת עכו:

הבית הוא אותנטי, את יכולה לראות שזה בית סורי, לבנוני, פלסטיני, מרוקאי, הצבעים, הרקמות, הכריות האלה זה עבודת יד של בחורה מג'נין. [...] אני רוצה שיראו דברים של פלסטינים, שיראו כמה שזה טוב ערבייה מוסלמית מארחת יהודים, אירופים, מכל העולם. אני נותנת להם את המבט שמספיק כבר [לחשוב] שהערבים טרוריסטים, ששונאים את היהודים. אנחנו בני אדם. [...] במדינה הזאת

שאתה אומר "זה ישראל" – אני לפניך. סבא שלי וסבא של סבא היו פה. למה לא לחיות טוב? בגלל זה פתחתי את העסק. מה ששכנע אותי זה שאני פותחת ומדגישה שפה גרה ערבייה פלסטינית ומארחת בבית שלה. לא בית מלון.

נדים, שהוא בעל מסעדה, סיפר כי המאכלים המוגשים במסעדה שלו, המשלבים בין תפריט חדשני וחומרי גלם מקומיים ומסורתיים, מנגישים את התרבות הערבית:

פתחנו מסעדת דגים ופירות ים עם דגש על חומרי גלם מקוריים, [...] מאכלים שכל אחד היום מספר בטלוויזיה "האוכל של אימא, של סבתא". [...] אפשר לשלב – למשל קובה במילוי פירות ים, לַפְנָה עם דג... רצינו להנגיש את האוכל, את החומרי גלם לאנשים שלא הכירו [אותם] לפני. להראות משהו שונה. של המזרח התיכון.

התרבות המקומית ה"אותנטית" מתוארת כגורם משיכה עבור תיירים. יזמים מסבירים כי מכוח האינטרס התיירותי-הכלכלי, העסקים שלהם מחזקים לא רק את הצביון הערבי ואת הזהות הערבית של העיר העתיקה, אלא גם את נוכחות האוכלוסייה המקומית ופרנסתה. כפי שהסביר נאסר, שף ובעל מסעדה, תושב עכו:

האוכלוסייה המקומית נהנית מהתפתחות העיר בגלל שזה חוזר אליה בתמורה כלכלית [...]. לבעלי הצימרים, לחנויות שוק, למפעילי סירות, גם לאחד שיש לו בסטה ומוכר חומס. [...] העיר עצמה בנויה כך שהאותנטיות שלה היא האטרקציה. [...] הכיף לבוא לעכו זה דווקא שהיא נשארה בעלת צביון אותנטי במלוא רובדי החיים. עוד מרגישים את הדייג שעושה את החכה, את האישה שמבשלת, אם עושים בסטה אז היא יותר אותנטית ולא כזאת "פִּנְסִית". [...] אם היה להם יותר כסף אולי הם היו משנים את הבסטות, את השילוט. אבל את מרגישה את האנשים המקומיים – הם עדיין חיים כאן ועושים את היומיום שלהם. והם התחילו להרוויח. אם בעבר לא היה לו מקור פרנסה – עכשיו יש לו, הוא יכול לפתוח בסטה.

אך למרות הטענות שלפיו האותנטיות מושכת תיירות ומחזקת את נוכחות הקהילה המקומית, בדבריו של נאסר – "אם היה להם יותר כסף אולי הם היו משנים את הבסטות" – נחשף לראשונה גם הפער בין התפיסה הרומנטית של החיים המקומיים ה"אותנטיים" ובין החולשה הכלכלית, שמאלצת את התושבים לשרוד ולהרוויח את לחמם. כפי שציין ריצ'רד לוי (Lloyd, 2002), ג'נטריפיקטורים לעיתים קרובות עושים רומנטיזציה של תנאי החיים המקומיים, שיש בהם מופעי עוני והישרדות, ומתארים אותם במונחים של חוויה עירונית אותנטית. ה"אותנטיות" היא מוצר אקזוטי מבוקש בקרב תיירים מבחוץ, שבזכותו גם יזמים ערבים מגדילים את רווחיהם בעיר העתיקה, כפי שקורה בערים אחרות בעולם (Sakizlioğlu & Lees, 2019).

שיח היזמים מגלה אפוא אמביוולנטיות ביחס לתהליך, ולצד יתרונותיו נחשפים גם פערים בין ההזדמנויות הכלכליות הזמינות ליזמים בעלי הון ובין אלה הזמינות לתושבים. חלק מהיזמים סיפרו כי תהליכי הפיתוח העצימו את דחיקת האוכלוסייה המקומית המוחלשת ואת שינוי צביונה של עכו העתיקה. כך סיפר נדים:

בכל מקום בעולם שמתפתח יש כאלה שעולים על הגל ורוצים את השינוי ומצטרפים, כמו שאני הצטרפתי, ויש כאלה שעומדים בצד ונגד. כמובן, מי שהוא במצב כלכלי יותר טוב – בטח שזה עוזר לו. אין לו את הדאגה להביא לחם לבית, יש לו זמן לפתוח עסק. ברגע שיש לך מצב כלכלי קשה, אין לך זמן להסתכל מסביבך, כל הזמן אתה דואג לעצמך כדי להתקיים. זה יותר מפחיד, כי המחירים עלו והוא צריך לשלם את השכירות של עמידר, שלא יוציאו אותו מהבית. יש תושבים שאומרים לי, "פתחתם את העין לאנשים אחרים שיבואו וישקיעו בעיר ובסוף הם יוציאו אותנו". זה הדבר היחיד שמדאיג אותי, שלאט לאט אנחנו מאבדים את האוטנטיות של המקום הזה. אני רוצה שתמשיך לגור פה אוכלוסייה. שלא תהיה פה עיר גלריה.

נדים, כמו יזמים נוספים, מכיר בכך שהג'נטריפיקציה יכולה לספק רווח כלכלי ליזמים ולתושבים מבוססים, אך בה בעת היא עלולה לדחוק תושבים מוחלשים כלכלית לעמדה של שוליות מרובה או כפולה (Cohen, 1999). יתר על כן, אף שהביקוש התיירותי לתרבות האוטנטית מתואר כמה שמחזק את צביונו הערבי של המרחב, כניסתם של יזמים – במיוחד יהודים – מתוארת כמחלישה את הצביון הזה. בהתמודדותם עם חששות אלו הביעו חלק מהיזמים סולידריות כלפי התושבים ותיארו מאמצים לשלכם בעסקיהם, כפי שהוסיף וסיפר נדים:

בגלל שנולדתי וגדלתי פה ואני מהווה דוגמה לאוכלוסייה פה, תמיד אמרתי לכל יזם בעיר שאחד הדברים החשובים זה להסתכל על הקהילה שנמצאת בתוכנו. לעזור להם, אם ירצו להתפרנס – בבקשה לא לסגור להם את הדלת, כי זה שכן שאם אני אדאג לו הוא ירצה בי, שאני אשאר פה, הוא ידאג לעסקים שלי. יש לי פה במסעדה 25-30 עובדים, כולם עכואים. אני רוצה שהמקומי יצליח, שילך ללמוד, יקים משפחה, יתפתח.

נאסר הוסיף כי בהעסקת תושבים יש תועלת הדדית, שמגולמים בה יתרונות נוספים הנוגעים לג'נטריפיקציה הפנים-ערבית:

יש פתגם בערבית: "איפה שאתה מקבל את הפרנסה – אתה תידבק לשם". ואז באמת הם נדבקים למקום, כי יש פרנסה מזה. זה מחזק את ההישארות של התושבים במקום... אני רוצה להעסיק מקומיים. אני רואה שהעסקת הסביבה המקומית תביא לי טוב, כי ככה עכו בנויה – עדיף לי לקנות דגים מהעכואי, כדי שמי שיבוא לקנות דגים ושאל אותו על איזה מסעדה אתה ממליץ הוא יגיד עליי. ככל שאת משלבת אנשים מקומיים בעסק שלך זה חוזר אליך באיזשהו מקום, ויש כבוד כשאת מתהלכת ברחוב. אז אני מנסה, ככל שניתן, באמת לתת למקומיים.

למרות חששם של חלק מהיזמים מדחיקת תושבים ומשינוי צביון המרחב, רובם התייחסו לכניסת יזמים יהודים למרחב באופן ניטרלי או חיובי. סמאח, בעלת עסק אוניות שיש ותושבת עכו, הסבירה:

העסק הולך טוב, אנחנו מתפרנסים, יהודים נכנסים... אין לנו שום בעיה עם זה. לפעמים היהודים יותר טובים מהערבים. לא כל היהודים טובים ולא כל הערבים טובים. מה אנחנו רוצים? לחיות בשקט. אנחנו מקבלים את כל מה שאנחנו רוצים... עובדים, מתפרנסים.

דברים דומים תיאר עלאא, בעל מסעדה ותושב עכו:

מי שבא – ברוך הבא. זה טוב למי שיש לו כסף... מה אכפת לי מקהילה? מעכו? מערבים? מיהודים? לא משנה. רוצים לחיות... אכפת לי אני מהבריאות שלי קודם, מהכיס שלי, הבית שלי. אין לי בעיה שיבואו יהודים... שתהיה [השכונה] ערבים-יהודים יחד, יותר יהודים גם יותר טוב. זה המדינה של ישראל, אף אחד לא מזיז אותם מפה, גמרנו. צריך ללכת איתם.

סמאח ועלאא אמנם מציגים את כניסתם של יזמים יהודים ככורח המציאות, אך גם כמה שמקדם את הרווח הכלכלי שלהם. לעומתם, נדים תיאר שיתופי פעולה עם יזמים יהודים כמציאות רצויה של חיים במרחב משותף ומגוון:

יש לנו שיתופי פעולה עם יהודים, יזמים בעלי צימרים ומלונות, אז אנחנו עובדים ביחד, יש קשר טוב. זה לא קשר רק כלכלי, עם חלק מהם יש קשר חברי. נפגשים, באים אלינו הביתה, זה דבר רגיל... זה התחיל בבית שגדלתי, למדנו את השפה, כל החברות של אימא שלי יהודיות. מגיל צעיר אנחנו בקבוצת כדורגל מעורבת. גדלנו בעיר מעורבת... אני לא שופט את הבנאדם לפי אם הוא יהודי או לא. השיח הזה שייך לפוליטיקאים שעשו את כל השסע הזה.

יחסם של היזמים הערבים לכניסת יזמים יהודים למרחב חושף רובד נוסף בקונפליקט שבין מעמדם לזהותם האתנו-לאומית. מחד גיסא, הם מבקשים לחולל תהליך אלטרנטיבי של התחדשות מרחבית – כזה שאינו מדיר את התושבים המקומיים ואינו מנכס את התרבות המקומית לטובת מוצר תיירות "אותנטי", כפי שקורה פעמים רבות בתהליכי ג'נטריפיקציה. מאידך גיסא, חלקם מתנערים משיח של מאבק לאומי ומאמצים זהות מעמדית. שיתופי הפעולה העסקיים עם יזמים יהודים מתוארים כפעולה שמקדמת את הרווח הכלכלי שלהם וכמציאות הכרחית בעיר מעורבת. כפי שעולה מדבריו של נדים, השותפות עם יזמים יהודים אינה מונעת רק מאינטרס כלכלי, אלא גם מיחסי חברות ותפיסות עולם משותפות ביחס לפיתוח המרחב. הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית חושפת כך תהליך שאינו רק כלכלי אלא גם תרבותי, ואשר מושפע מתפיסות מסוימות לגבי הצביון, הדימוי והאסתטיקה המרחבית הרצויה ולגבי גיוון והרכב האוכלוסייה במרחב זה (Zukin, 2012).

דיירי הדיור הציבורי: הזדמנות בצל הדחיקה

הג'נטריפיקציה מציבה גם תושבים ממעמד נמוך בקונפליקט בין זהותם האתנית, תפיסותיהם האידאולוגיות והפוליטיות וההיגיון הכלכלי. חלק מהנכסים בעכו העתיקה הם בבעלות תושבים, אך רוב הנכסים (כ-65%) מנוהלים בידי חברת עמידר. אלו מושכרים

לדיירים ממעמד סוציאקונומי נמוך בחוזי שכירות מוגנת תמורת "דמי מפתח" – עשרות עד מאות אחדות של שקלים בחודש. לדיירים אמנם עומדת הזכות החוקית לרכוש את הדירה שהם מתגוררים בה בהנחה ניכרת (מתוקף החלטת מועצה של מינהל מקרקעי ישראל מס' 921, "מכר נכסי רשות הפיתוח", משנת 2002), אך כפי שתיארו חלקם, מצוקתם הכלכלית מונעת זאת מהם.

אך למרות חולשתם הכלכלית, תהליכי הג'נטריפיקציה מספקים לדיירי הדיור הציבורי הזדמנות לרווח כלכלי באמצעות מכירת הזכויות בנכס שהם מתגוררים בו ליזמים ולבעלי עסקים. ככל שגבר הביקוש לנכסים בעיר העתיקה כך התפשטה תופעת המכירה-מחדש של הנכס (restriction resale), המכונה גם "עסקה סיבובית", "עסקה משולשת" או "עסקת קומביניציה"⁶. בעסקה כזאת היום מציע לדייר לרכוש את הנכס מתוקף זכותו כדייר מוגן, ומלווה לו את הכסף הדרוש לכך; בפועל, הדייר הזכאי מוכר ליזם את זכאותו להנחה המשמעותית בקניית הנכס, ואילו הדייר עצמו – גם אם מרצונו החופשי – נדרש למצוא מקום מגורים אחר תמורת הכסף שקיבל. תושבים ציינו כי לצד המצוקה הכלכלית הדוחפת דיירים לעסקאות כאלה, גם הידרדרות תחזוקתם של המבנים, צפיפות הדיור וההגבלות הנוקשות על הרחבות והיתרי בנייה במבנים העתיקים הובילה רבים מהם למכור את הזכות לנכס ולצאת מהעיר העתיקה. הרווח הכלכלי אמנם מאפשר לדיירים לעבור לדירה מרווחת יותר בעיר, אך המחיר הוא דחיקה פיזית ממרחב השייכות שלהם. כפי שהסביר שאדי, דייר בדיור הציבורי:

מפריע לנו שאנחנו לא יכולים לשפץ את הבית... אז בגלל זה אנשים עוזבים. מעדיפים למכור את [הזכות] הבית, לשכור בית בחוץ... משפחה עם חמישה ילדים שגרה בבית של 60 מטר, איך היא תגורר פה? לא נותנים לך אישור להרחיב. אז אתה אומר, עדיף למכור ואני יוצא מפה. מי שקונה מוכן לשלם הרבה, במיוחד הבתים שהם על יד הים, כמעט כולם כבר נקנו ועשו מהם צימרים, אכסניות. יש תושבים שאני מכיר שאני הופתעתי שהם מכרו... בגלל הכסף אתה מוותר? ואחר כך אתה אוכל את הלב שלך שאתה עזבת את עכו. זה בעיה.

מחירו של אובדן השייכות הקהילתית מתבלט מול התמריץ הכלכלי שהג'נטריפיקציה מספקת לתושבים על מנת שיעזבו את העיר העתיקה, כפי שתיארה נסרין, דיירת בדיור הציבורי:

יהודי אחד בא אלינו לפני שבועיים, אמר לי ולשכנה שלי "תמכרו את הבית, אני אתן לכן סכום גדול". אמרתי [ש]אני לא מוכנה לצאת מפה. אני אמות אם אצא. אני צריכה להיות איפה שנולדתי, איפה שהורים שלי. אימא שלי גרה למטה, אחותי פה לידי, וכל המשפחה לידי... השכנה אמרה לי "תקני לך בית גדול בעיר". למה אני צריכה? פה אם אני רעבה אני הולכת לסעיד, אני קונה צלחת חומוס עם פיתות בעשרה שקלים... יש אנשים שרוצים כסף; אני לא רוצה כסף, אני רוצה בית. אני רוצה לנוח. אני אוהבת את עכו העתיקה.

6 עסקאות כאלה נעשו גם ביפו, כמתואר בדוח עמותת "במקום" (במקום – מתכננים למען זכויות תכנון, 2009).

אף שהג'נטריפיקציה מייצרת הזדמנות לרווח גם עבור תושבים ממעמד נמוך, היא חושפת מרחב אפשרויות שונה מזה של היזמים. כדי להיטיב את תנאי הדיור שלהם נאלצים תושבים אלו לוותר על הבית שהם מתגוררים בו ולעזוב את קהילת השייכות שלהם. כך, חוסר המזל של קבוצה אחת הופך להזדמנות עבור הקבוצה אחרת. התושבים תיארו את הג'נטריפיקציה כההליך המוביל על ידי יזמים יהודים וערבים, והבחינו בין חסרי האמצעים הנידונים לדחיקה ובין בני מעמד הביניים המרוויחים מהההליך. אשרף סיפר:

הדירה פה – סידרו אותה ועכשיו מציגים אותה במכרז. רציתי לקנות אותה, אבל מישהו הציע 800,000 שקל. איך אני אקח אותה? את יודעת כמה אנשים רצו אותה? מי [ש]יש לו כסף בא וקונה את זה ביותר כסף... גם יהודים וגם ערבים מחוץ לעכו קונים ועושים צימרים, אכסניות, עסקים, והמחירים עלו. לפני זה, אם היינו רוצים לקנות הבתים היו בזול. זה בעיה... אנחנו עושים הכול בשביל לקנות, אבל זה יקר. אני תושב פה, אני נולדתי פה. צריך להתחשב באנשים שגרים פה שאין להם.

תושבים ציינו כי עם עליית הביקוש לנכסים בעכו העתיקה בקרב יזמים, תהליכי הדחיקה הועצמו. נסרין סיפרה כי חברת עמידר אף קידמה את דחיקת הדיירים כאשר החלה להוציא צווי פינוי נגד דיירים בעלי חוב ולהעמיד את הנכסים למכירה במכרז:

נולדתי וגדלתי בעכו העתיקה וכשהייתי בת 15 התחתנתי, וגרנו אצל אבא של בעלי בדירת עמידר. הוא היה חולה בסוכרת, טיפלתי בו שמונה שנים, וכשהוא נפטר עמידר אמרו "אנחנו לוקחים את הבית כי יש לו חוב", [כלומר] לאבא של בעלי, הוא לא שילם. 70,000 שקל. מאיפה אני אביא? אין לי מה לאכול. לאן אני אלך עם הילדים שלי?

אשרף העלה טענה דומה:

רוצים להוציא אותנו החוצה, לעשות פה הכול לתיירות. מה עשו? עמידר התחילו להגיד לנו לשלם. יש לנו חובות וכל חודש הם שולחים לנו מכתב, "תצאו מפה וזה הבית לא שלכם". וכמעט אנחנו 70 שנה פה... אם אתה לא משלם מוציאים אותך מהבית. מוציאים מכרזים למכור את הדירות.

בשנת 2008, למשל, עמדו כ־170 צווי פינוי נגד שוכרים בעלי חוב. חלק מצווי הפינוי ניתנו בשל חובות של דמי שכירות, ואחרים – בשל חובות בגין שיפוצים או טיפול בצו הסרת סכנה שחייב את פינוי הדיירים מהמבנה. עלי, דייר בדיור הציבורי, סיפר כי לאחר שהבית שלו שופץ הוא הוצע למכירה ליזמים:

אמרו לי "הבית שלך לא תקין, אי־אפשר לגור בו, אתה צריך לצאת מפה. אנחנו עושים שיפוץ ואנחנו עושים שימור", והייתי חייב לצאת. אומרים לך בעמידר שהבית בסכנת קריסה, ואז הופכים את זה למלונות. רוצים לזרוק אותנו מעכו. הם חונקים אותנו.

הדיור הציבורי שמופקע מהדיירים מוצע למכרז פומבי לכל המרבה במחיר. תושבים סיפרו כי יזמים מבוססים מציעים סכום גבוה יותר עבור הנכס, רוכשים אותו, וכך הופכים נכסי

מגורים לעסקים. מלבד הדחיקה הפיזית ואובדן השייכות לקהילה ולמרחב, תושבים אלו טענו כי הג'נטריפיקציה – המקודמת בחלקה גם על ידי יזמים ערבים – גורמת לשינוי הנורמות הקהילתיות והתרבותיות. שאדי סיפר:

יום אחד אני פתאום רואה שמתחילים לעשות שיפוץ בבית הזה. בסוף מה זה? צימר, אכסניה. עכשיו התחילו גם ערבים, יש להם קצת כסף – הם קונים בתים, משפצים ומתחילים להשכיר אותם. שם בהמשך גם בחור ערבי עשיר בנה אכסניה. זה בעיה שאנחנו עוזבים את עכו... ההוא יוצא וההוא יוצא ונעשה שמה רק עסקים, אז לא תהיה עכו העתיקה. בגלל פיתוח התיירות אסור לנו כבר לעשות חתונות ברחוב, מה שהיינו עושים פעם. או לאכול דגים על האש, לפתוח נרגילה על חוף הים, העירייה אסרה את זה. זה כואב לי.

דברים דומים אמרה גם נסרין:

מאז שפתחו פה מלונות התחילו להגיד לנו לא לעשות על האש, או לא לשים מוזיקה. אצלנו עושים חתונה שלושה ימים ליד הבתים. אנחנו רגילים שנים, זה תרבות. אנחנו חיים כולם יחד. יש לנו את המנהגים שלנו.

לצד מכירת נכסים ליזמים ערבים תיארו התושבים גם מכירה ליזמים יהודים, והביעו חשש לא רק לצביונה התרבותית-קהילתית של העיר העתיקה אלא גם לצביונה האתנו-לאומית. חששות אלו מועצמים בחוויית התושבים לנוכח ההקשר ההיסטורי והגאופוליטי של דחיקתם מהעיר העתיקה בידי המדינה, כפי שתיאר שאדי:

אנחנו גרים בעתיקה 72 שנים. אבא שלי נולד פה וסבא שלי... אבל המדינה לא רוצה שיהיו פה ערבים. שיהיו ערבים, אבל לא רוב. הם לאט לאט מוציאים אותנו מפה. זה ככה מתחיל שאתה אין לך כסף לקנות, זה הכי גרוע. המחירים של הבתים פה עלו ואין לי את הכסף. מי שקונה פה בא מבחוץ – מתל אביב, מטמרה, מירכא, יש גם ערבים, יש גם יהודים, הם יודעים שפה טוב להשקיע. הם רוצים להוציא אנשים מפה ולעשות פה תיירות.

כך מציבה הג'נטריפיקציה תושבים ממעמד נמוך בעכו העתיקה בקונפליקט: הם נדרשים לבחור אם למכור את זכאותם כדיירים מוגנים ולזכות בתנאי דור טובים יותר, או להישאר במרחב השייכות והקהילה האתנו-לאומית שלהם. לצד ההזדמנות הכלכלית מדגישים התושבים את המחיר של דחיקתם מהעיר העתיקה, דחיקה שיש לה רבדים פיזיים, תרבותיים-קהילתיים ואתנו-לאומיים.

המאבק על הבית: מתח פנים-מעמדי

המציאות הכלכלית והגאופוליטית שבה פועלת הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית מציבה יזמים ותושבים לא רק בפני קונפליקט בין זהותם המעמדית לזו האתנו-לאומית, אלא גם זה מול זה במאבק על הנכסים ועל צביון המרחב. האפליה שממנה סובלים תושבים ערבים

בתחום הדיור מקשה עליהם לרכוש נכסים בערים ושכונות בעלות רוב יהודי ולכן גובר הביקוש לנכסים בשכונות ערביות, ובהן גם עכו העתיקה. כך, הסביר מוחמד, נוצרת מעין תחרות בין תושבים לזימים על נכסים בעכו העתיקה:

היהודים יש להם הרבה מקומות שיכולים לקנות ולגור. לנו לא. אם אני עכשיו מתקשר לבן־אדם בקריות ואומר לו "אני רוצה לקנות את הדירה", הוא לא נותן לי. למה? כי אני ערבי. אין לי הרבה מקומות שאני יכול לקנות... גם בעכו עצמה קשה. אז העיר העתיקה זה מקום שאני יכול, אז אני רוצה... תקנה אבל תן לי [ש]גם אני אקנה, תן לנו עדיפות ראשונה, אל תגיד לי "זה יש לו מיליון שקל, הוא רוצה". גם אני רוצה.

התחרות על הנכסים המעטים בעכו העתיקה מציבה יזמים ערבים השואפים לרווח כלכלי מול תושבים חסרי הון החוששים מדחיקתם מהמרחב וממתחים פנים־מעמדיים. מקרה בולט הוא מאבקם המתמשך של תושבים מאז שנת 2012 נגד בניית מלון קולנוע בוסתן על ידי יזמים ערבים, האחד יליד עכו העתיקה והאחר תושב כפר יאסיף. המתחם, שהיה בבעלות הווקף הערבי טרם הקמת המדינה, הועבר תחילה לידי המדינה לפי צו תפיסת מקרקעין בשעת חירום ואחר כך עבר לידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים. בשנת 1968 הוא הועבר לרשות הפיתוח, ולבסוף הועמד למכרז על ידי החל"פ. במתחם שעל שפת הים יש שרידי מבנה בן שלוש קומות ששימש בעבר בית קולנוע, מסגד, וכן מבנה שבו מתגוררת מאז שנות השישים משפחה בת 11 נפשות. בשנת 2005, בניסיון לפנות את המשפחה מהמבנה, הגישה נגדה החל"פ תביעה בבית משפט השלום בעכו. אם המשפחה, סלוא (אום אחמד) זידאן, ערערה לבית משפט המחוזי בחיפה ואחר כך גם לבית המשפט העליון וטענה כי שילמו דמי מגורים לווקף, שהיה בעל המבנה כשנכנסו אליו. עתירותיה נדחו ונקבע כי היא מחזיקה בנכס ללא זכות.⁷ מאז 2012, עם זכייתם של הזימים הערבים במכרז ולאחר ניסיונם לפנות את המשפחה, החלה התארגנות מחאה מקומית נגד פינוי המשפחה מהמבנה. ראידה, תושבת עכו העתיקה, טענה כלפי הזום הערבי תושב כפר יאסיף:

למה הוא בא לפה? שיבנה את הבית מלון בכפר שלו. אנחנו נצא נגדו. עשו את המכרז הזה שיסכסך בין ערבים... יותר מ־40 שנה היא גרה בבית. עכשיו נזכרו לעשות מכרז? זה הבית שלה והיא לא תצא ממנו. כולנו נצא להפגנה נגד זה.

אף שהזום ערבי, השיח המקומי הדגיש את זרותו במרחב כתושב חוץ. הביקורת על זרות וניכור כלפי המרחב ותושביו המקוריים הושמעה גם לגבי יזמים מקומיים. הזימים הערבים תוארו כמי שלוקחים חלק ב"יהוד המרחב" – בתהליכי הפרטת נכסים בעלי משמעות דתית ולאומית, כמו המסגד, והעברתם לידיים זרות יהודיות אגב דחיקת תושבים ערבים מקומיים. כך, למרות זהותם הערבית של הזימים, המאבקים נגדם מוסגרו כלאומיים ולא רק כמעמדיים. בשנת 2014, למשל, בכנס מחאה נגד בניית המלון שארגנה עמותת אלאסואר,

7 רע"א 637/10 סלוא זידאן נ' החל"פ בע"מ (פורסם בנבו, 3.5.2010); ע"א (חיפה) 2047/05 סלוא זידאן נ' החל"פ בע"מ.

פעילים, חברי מועצה וחבר כנסת השמיעו נאומים ודברי מחאה בעלי אופי לאומני. הנוכחים בכנס עמדו דקת דומייה לזכר השהידים של עזה, ומארגן הכנס, ג'יהאד אבו ריא, אמר: "מה שקורה בעכו הוא עקירתם של האחים שלנו וזאת מדיניות של אפרטהייד. הפיתוח של עכו העתיקה הוא מדיניות נגד הערבים בארץ" (לוי, 2014ב).

בהפגנה אחרת נגד בניית המלון אמרה חברת מועצת העיר, מדיחה רמאל עישה:

מדובר על תכנית של ייחוד. [...] אנחנו בעמידה איתנה ובהשתתפותם של אחינו הערבים מכל הארץ, אנו מקווים שתהיה תוצאה חיובית, להשאיר את אום אחמד בכיתה ולמנוע בניית מלון, שהוא דיור מודולרי ליהודים העשירים בעכו העתיקה. [...] ערבים צעירים לא יכולים להרשות לעצמם דיור בעכו העתיקה, בעיקר בגלל הקשיים בקבלת הלוואות לדיור בקרב זוגות צעירים ורוב הזוגות צעירים חיים מתחת לקו העוני בגלל שכר הדירה הגבוה. (לוי, 2014א)

אף שבמקרים מסוימים התושבים נדחקים על ידי יזמים ערבים, השיח המקומי מזהה כי המאבק המעמדי הוא תוצר של מדיניות ותנאים רחבים יותר. מצוקת הדיור של תושבים ערבים מיוחסת למצבם הפוליטי ולחסמים המעצימים את התחרות הפנימית בחברה הערבית על משאבים מוגבלים ומציבים אותם האחד מול השני, כפי שבלט באמירתה של ראידה "עשו את המכרו הזה שיסכסך בין ערבים". תפיסה זו נתמכת בעובדה שהג'נטריפיקציה בעכו העתיקה מערבת גורמים ממשלתיים כגון חברת עמידר ומוטיבציות לייחוד המרחב, ואינה תהליך כלכלי גרידא (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020). נכסים רבים בעכו העתיקה שהיו בבעלות ערבית, ובהם גם מלון בוסתן,⁸ הועברו בשנים שלאחר קום המדינה לניהול חברת עמידר הממשלתית ובעשורים האחרונים הם מופרטים ועוברים לידיים פרטיות, לעיתים יהודיות. לכן אף שהיזמים ערבים המאבק המקומי מתייחס אליהם כאל גורם זר ורואה בהפרטת הנכסים לידיהם חלק ממדיניות ניאוליברלית ולאומנית.

תפיסה זו התבטאה גם באירועי האלימות במאי 2021, כאשר לצד בתי העסק בבעלות יהודית שנשרפו בעכו העתיקה נשרפה גם מסעדת פלוקה, שבבעלותו של שף ערבי תושב עכו. בריאיון שנערך עימו הסביר כי המסעדה נשרפה "בגלל הקליינטורה שלי שברובה הם לקוחות יהודים" (ליבסקר, 2021). גם יזמים ערבים אחרים אומרים כי למרות מוצאם חלק מהתושבים המקומיים רואה בהם גורם זר ש"מייחד את המרחב", כפי שעלה בדבריו של חמודי סואעד, בעל מסעדת אלמרסה, בריאיון לאתר *ynet*:

קוראים לנו בעכו "הערבים האשכנזים". ככה מסתכלים עלינו. החשיבה שלנו תמיד הייתה אחרת. [...] אם היזם שבא מבחוץ עושה ומצליח אין שום סיבה בעולם שאני לא אצליח פי כמה ממנו. אני מכיר את המקום, יש לי קשרים, אני מכיר את האוכלוסייה, אני יודע איך לעבוד איתם ואני יודע איך להביא את העבודה לפה. בגלל זה מסתכלים עלינו כ"ערבים אשכנזים". הם לא רגילים לזה. אנחנו מסמלים את הדור החדש עם רצון ושאיפות להצליח, עם חדשנות ועם שותפות, יחד עם זה

8 במאבק נגד הפרטת חאן אל-עומדאן, למשל, אמרה ח"כ חנין זועבי: "המדינה מפריטה את האלימות. זה פרויקט לגירוש התושבים מעכו העתיקה" (לוי, 2013).

שאנחנו לא שוכחים מאיפה באנו. אני מאמין שאם אתה עושה דברים כמו שצריך ומשקיע, אין סיבה שלא תצליח. (חיים, 2020)

תיאורם של היזמים כ"ערבים אשכנזים" מגלם את הפער בין דמות הצעיר היזם, בעל האמצעים והשאיפות להצליח, המסמל את הדור החדש, ובין המקומי הפסיבי והנחשל. דימוי זה מרמז גם על יחסם של התושבים ליזמים, אשר כפי שרומז המונח "משתכנזים", מתוארים כמי שלוקחים חלק בתהליך הפיתוח המנוכר לתרבות ולזהות הערבית המקומית. כך, למרות הזדהותם של היזמים בני ה"דור הזקוף" (רבינוביץ ואבו־בקר, 2002) עם קהילתם האתנו־לאומית ולמרות טענתם ש"אנחנו לא שוכחים מאיפה באנו", הם נתפסים כמי שזנחו את הערכים המסורתיים והאתניים לטובת ערכים מעמדיים שבמרכזם הגשמה עצמית, מוביליות חברתית והצלחה כלכלית. יתרה מזו, נאסר הסביר כי דווקא מוצאו הערבי מגביר את הציפייה כי יביע סולידריות ויסייע לקהילה המקומית ומעורר את קנאתם של תושבים מסוימים:

יש קנאה, בסדר, זה טבעי... [היזם] המקומי – העיניים עליו יותר מדי, למרות שהוא ערבי. הביקורת עלינו יותר גדולה מאשר על יזמים יהודים מבחוץ. כשקניתי את הנכס הייתה עליי הרבה ביקורת... כל הזמן פעלתי כמו שצריך מבחינה חברתית. אז מה קורה כאן? מה אתם רוצים? כאילו, אתם קוראים לערבים להיות כאן, נכון? אז קניתי, אז מה קרה? מה העניין? אז כל הנושא הזה הוא די נושא קשה.

עם זאת, מלבד המאמצים להביע סולידריות עם התושבים ו"לפעול כמו שצריך מבחינה חברתית", חלק מהיזמים ביטאו גם עמדות שיפוטיות וביקורת ביחס לתושבים. כך למשל, בתגובה למאבק התושבים נגד בניית מלון קולנוע בוסתן תבעו היזמים הערבים בתביעת לשון הרע את מארגן כנס המחאה בטענה כי שם לו מטרה להשפילם, לפגוע בהם ולעשותם מטרה לשנאה על רקע זכייתם במכרז.⁹ עלאא, בעל מסעדה, התייחס למאבק התושבים:

התושבים פה אומרים "באים, לוקחים לנו". אתה? אתה לא משלם כל החיים שלך לעמידר או מוציאים אותך מהדירה. תשלם! יש לך [כסף] לאכול כל יום במסעדה, תשלם כל יום 70 שקל לעמידר [1]אף אחד לא מתקרב אליך, לא מוציא אותך מהדירה שלך.

מול הביקורת המקומית המופנית כלפי היזמים הערבים, הדיירים בעלי החובות תוארו כמי שבחרים בחירות שגויות ומתנהלים באופן כושל ולכן מצדיקים את אי־השוויון המרחבי. כך טענה רנין, בעלת אכסניה:

אם אני בחורה ועשיתי את העסק הזה לבד, למה אתה לא יכול לעשות? אם אתה רוצה – אתה יכול, גם אם אין לך כלום. למה לא שילמת כל הזמן? [...] אז טעות שלך. אני, גם אם אוכל לחם עם מים, לא אתן לחובות שיצטברו ואחר כך אני אבכה "באים לקחת לנו את הבית". [...] איפה כל הכסף? את הולכת לעשות ציפורניים,

9 ת"א 14-04-31396 מלון קולנוע בוסתן בע"מ נ' ג'האד אבו ריא (פורסם בתקדין, 18.6.2015).

לקנות בגדים, לזה היה לך כסף? לכי תעבדי. [...] זה שיזמים באים מבחוץ לפה ויהודים עושים פה עסקים זה לא מפריע לי. אבל כן כואב לי, אני כועסת על אנשי עכו, למה שיבואו מבחוץ? למה שערבי לא יעשה? למה לא אנשי עכו? אנשי עכו צריכים לעשות את העסקים. זה עיר שלהם, המקום שגדלו בו.

הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית חושפת ויכוח פנים-ערבי רחב יותר בין תפיסות עולם מעמדיות של שמרנות מול קדמה, שינוי והתחדשות, של קורבנות ותלות בממסד מול סוכנות, אחריות אישית ויוזמה.

תצלום 5. הפגנות נגד פינוי דיירים בעכו העתיקה,

מקור: אתר FORUMS AKKONET ועמוד הפייסבוק עכוט

סיכום

תהליכי הג'נטריפיקציה בעכו העתיקה מקודמים על ידי גורמים ממסדיים ויזמים יהודים וערבים. תהליכי הפיתוח, שחלק מהיזמים שלהם ערבים תושבי עכו העתיקה והכפרים הסמוכים לה, תוארו במחקר כג'נטריפיקציה פנים-ערבית. תופעה ייחודית זו מאתגרת את הנרטיב המחקרי הרווח, המציג ג'נטריפיקציה כתהליך שבו אוכלוסייה לבנה אמידה או בני הלאום הדומיננטי דוחקים קבוצות מיעוט אתניות או גזעיות ממעמד נמוך – כלומר כתהליך שבו מעמד ואתנו-לאומיות מצטלבים (Lees, 2016).

בהמשך למחקר שהצביע לאחרונה על מקרים של ג'נטריפיקציה עצמית, אתנית או שחורה, הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית בישראל – הפועלת בתוך זירת יחסי הכוח בין ערבים ליהודים – חושפת את המתחים ואת מורכבות היחסים בין מעמד לאתנו-לאומיות. הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית ממחישה לנו כי שכונות מיעוט אתנו-לאומיות שחותרות

ג'נטריפיקציה אינן בהכרח הומוגניות מנקודת מבט מעמדית. ממצאי המחקר מחזירים את סוגיית המעמד אל ליבת העיסוק והמחקר על ג'נטריפיקציה, גם כאשר זו מתחוללת בצל מאבק גאופוליטי בין רוב למיעוט אתנוֹלאומי.

למרות הדומיננטיות של ההיבט האתנוֹלאומי בערים המצויות בסכסוך גאופוליטי, ובמקביל לאתנוֹג'נטריפיקציה מוסדית (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020) המקדמת את ייחוד המרחב, התברר כי זהות מעמדית היא כוח חשוב בעיצוב המרחב והיחסים החברתיים בו. לצד הרווח הכלכלי, תהליך הג'נטריפיקציה בעכו העתיקה מספק ליזמים ולבעלי הון מקבוצת המיעוט הזדמנות להשפיע ולחזק את צביונו הערבי של המרחב ולקחת בעלות על הנרטיב והתרבות המקומיים. הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית מייצגת את שאיפותיהם של יזמים ערבים לחולל התחדשות עירונית שאינה מדירה את התושבים המקומיים ואינה מנכסת את התרבות המקומית והופכת אותו למוצר תיירות "אותנטי". בשיח של יזמים ערבים, הקמת עסקים תוארה כמעשה של צדק לאומי פלסטיני וכשיבה היסטורית למרחב השייכות שלהם. היא הוצגה כמעשה שמנגיש את התרבות הערבית לתיירים, משנה את הסטיגמות עליה ומספק פרנסה לתושבים המקומיים מתוך סולידריות ואינטרסים הדדיים. הג'נטריפיקציה מספקת גם לתושבים ערבים ממעמד נמוך הזדמנות לשפר את תנאי הדיור שלהם באמצעות מכירת זכאותם בנכסים כדירים מוגנים. לבסוף, הביקוש התיירותי הגלובלי לתרבות "אותנטית" (Sakizlioglu & Lees, 2019) מחזק גם הוא את הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית ומאתגר את ייחוד המרחב.

עם זאת, לצד ההזדמנויות, הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית תובעת גם מחירים מקבוצת המיעוט האתנוֹלאומית בהתאם למיקומם המעמדי ומחריפה מתחים בין מעמדות, ובכך היא משעתקת את יחסי השליטה האתנוֹלאומית בעיר המעורבת ומהווה צורה נוספת של דחיקה בידי גורמים מקומיים. אמנם היא תוארה כתהליך המשמר את צביונו הערבי של עכו העתיקה, אך בה בעת היא מציבה תפיסה מעמדית־תרבותית שלפיה שינוי ההרכב הדמוגרפי והמעמדי במרחב הוא דבר רצוי מכיוון שביא "גיוון" ויצור מרחב עסקי משותף של יהודים וערבים. חלק מהיזמים הערבים אינם מקבלים את התפקיד שהמאבק הלאומי הקנה להם, ותחת זאת מקדמים "קואליציות מזדמנות" (Monterescu, 2015) או "דו־קיום מלמטה" (Nathansohn, 2010) עם יזמים יהודים על בסיס אינטרס מעמדי משותף. נוסף על כך, הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית פועלת בהקשר רחב יותר של אתנוֹג'נטריפיקציה מוסדית (Shmaryahu-Yeshurun & Ben-Porat, 2020), המחמירה את מצבם של תושבים חסרי הון ודוחקת אותם מהמרחב; ולצד הדחיקה הפיזית המעמדית הזאת הם סובלים גם מדחיקה תרבותית־קהילתית ואתנוֹלאומית, מתוך מה שאפשר לכנותו שוליות משנית או מרובה (Cohen, 1999).

תהליכי הפיתוח הניאו־ליברליים, בצל המדיניות המכוונת אותם, לא זו בלבד שמייצרים קונפליקט בין אינטרסים מעמדיים ואתנוֹלאומיים בקרב יזמים ותושבים ערבים אלא אף מחריפים מתחים בין־מעמדיים. הם מציבים תושבים ויזמים ערבים זה מול זה בתחרות על המשאבים המוגבלים שיועדו להם ומעצימים פילוג פנים־ערבי. כך תורמת הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית לפיצול החברה הערבית ומחלישה את יכולת התנגדותה והתארגנותה סביב הזהות הלאומית. למרות המאמצים לתאר את הג'נטריפיקציה הפנים־ערבית במונחים חיוביים, חלק מהיזמים האשימו את התושבים עצמם במצבם הכלכלי ובדחיקתם מהמרחב.

שיח זה של היזמים חושף ויכוח פנים-ערבי בין מעמדות, היוצא מגבולות המרחב המקומי ומהשיח על ג'נטריפיקציה ומבקש לאתגר את תפיסת העולם המסורתית בחברה הערבית ולהציב ערכים של אחריות אישית, יוזמה והתחדשות מול מה שהוא מתאר כשיח של התקרבות ותלות בממסד.

לעומת היזמים, תושבים מתארים מציאות של דחיקה פיזית ותרבותית מהמרחב, שוליות ומצוקת דיור הולכת ומעמיקה. בניגוד לג'נטריפיקציה האתנית או השחורה, הג'נטריפיקציה הפנים-ערבית, הפועלת בהקשר של סכסוך גאופוליטי, נתפסת כחלק ממאבק לאומי רחב יותר על הטריטוריה, היוצא מגבולות המרחב המקומי. היזמים הערבים נתפסים בשיח המקומי כשחקנים בתהליכים מבניים אתנו-לאומיים ולכן מתוארים כגורם זר, כ"ערבים אשכנזים" המתנכרים לתרבות הערבית המקומית ולוקחים חלק בייחוד המרחב. מובן מדוע הדחיקה מהמרחב ממוסגרת בשיח המקומי כבעיה מבנית ואתנו-לאומית, אך עולה התהייה אם זו כל התמונה כולה. כפי שטענתי במחקר זה, לאתנו-ג'נטריפיקציה המוסדית בעכו העתיקה נוסף נדבך פנים-מעמדי המעצים את דחיקתם של תושבים מוחלשים מהמרחב. המסגור הלאומי של המחאה אמנם מצליח לגייס תמיכה תקשורתית וציבורית, בעיקר בקרב החברה הערבית, בכל הקשור לחשיבות השמירה על צביונו הערבי של המרחב כנגד הג'נטריפיקציה המיידית, אולם הוא נכשל בגיוס התודעה ובהצעת פתרונות לבעיית הפערים המעמדיים ולמצוקת הדיור של דיירי הדיור הציבורי. שיח המאבק הלאומי מסיט את המבט מאי-השוויון המעמדי – זה שבין יזמים בעלי הון ערבים ויהודים ובין תושבים מוחלשים דיירי הדיור הציבורי – אל מחוזות הסכסוך הישראלי-פלסטיני ארוך השנים, אל מבוי סתום. מצוקת הדיור ותהליכי הדחיקה האתנו-לאומיים והכלכליים, שתושבי עכו העתיקה המוחלשים חווים מול היעדר כל פתרון באופן, יצרו לחץ שתורגם בשעת כושר לאומית לזעם אתנו-לאומי מתפרץ, כפי שראינו במאי 2021.

מקורות

- אוניברסיטת תל אביב [TAUVOD]. (2018, 11 במרץ). [הצגת ממצאי סקרי מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2017](#) [וידאו]. YouTube.
- אלחאג', מאג'ד. (2000). זהות ואוריינטציה בקרב הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה. בתוך רות גביון ודפנה הקר (עורכות), *השסע היהודי ערבי בישראל: מקראה* (עמ' 13-33). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בויםל, יאיר. (2006). עקרונות מדיניות האפליה כלפי החברה הערבית בישראל, 1948-1968. עיונים – כתב עת רב-תחומי לחקר ישראל: מאסף, 16, 391-416.
- במקום – מתכננים למען זכויות תכנון. (2009). [מצוקת הדיור בקרב הקהילה הפלסטינית ביפו: סוף עידן הדיירות המוגנת בנכסי רשות הפיתוח](#). במקום, הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל, והמרכז לחקר העיר והאזור.
- ג'מאל, אמל. (2018). אליטות מתהוות ומחשבה פוליטית חדשה בחברה הפלסטינית בישראל. בתוך עזיז חידר (עורך), *היבטים פוליטיים בחייהם של הערבים אזרחי ישראל* (עמ' 19-50). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2020). [יישובים בישראל](#).

- חידר, עזיז. (2018). מבוא: היבטים פוליטיים בחייהם של הערבים אזרחי ישראל. בתוך עזיז חידר (עורך), *היבטים פוליטיים בחייהם של הערבים אזרחי ישראל (עמ' 7-18)*. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- חיים, אסי. (2020, 5 בספטמבר). ["קוראים לנו 'הערבים האשכנזים': האחים מסמטאות עכו מחזיקים בנכסים של מיליונים](#). *ynet*.
- ח'מאיסי, ראסם. (2009). מבוא: מבט על תמורות ואתגרים בחברה הערבית בישראל. בתוך ראסם ח'מאיסי (עורך), *ספר החברה הערבית בישראל 3: אוכלוסייה, חברה, כלכלה (עמ' 11-21)*. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- ח'מאיסי, ראסם. (2017). *צמיחת מעמדות הביניים והשפעתם על ניהול הרשויות המקומיות ביישובים הערביים* [דוח מחקר מסכם]. המרכז היהודי-ערבי ואוניברסיטת חיפה.
- יפתחאל, אורן, ונופר אבני. (2019). "הפרמ"ה" – הפרטה, הלאמה, מגורים ופערים. *תכנון, 16(1)*, 225-247.
- לוצאטי, כרמל (במאי). (2021, 16 בנובמבר). [הכתובת על החומה](#) (עונה 5, פרק 13) [פרק בסדרת טלוויזיה]. בתוך רויטל רפאל (מפיקה בפועל), *זמן אמת*. כאן11.
- לוי, אלברט. (2013, 19 בנובמבר). [מכרז לבניית מלון בעכו במתחם האן אל-עומדאן](#). עכאנט [פוסט בקבוצת דיון].
- לוי, אלברט. (2014, א, 25 באפריל). [בניית מלון נחשבת כייהוד עכו העתיקה וזה אפילו עילה ללשון הרע](#). עכאנט [פוסט בקבוצת דיון].
- לוי, אלברט. (2014, ב, 19 ביולי). [כנס בעכו העתיקה עם דקת דומיה ל"שהידים של עזה"](#). עכאנט [פוסט בקבוצת דיון].
- לוסיטיק, איאן. (1985). הערבים במדינה היהודית: שליטת ישראל במיעוט לאומי (בתרגום אורה גרינגרד). מפרש.
- ליבסקר, ארי. (2021, 13 במאי). [השף הערבי שהמסעדה שלו בעכו הושחתה: "זה גל עכור שיעבור"](#). כלכליסט.
- מיעארי, סאמי, עולא נבואני ונביל חטאב. (2011). [מחליפים על הספסל: המועסקים הערבים בישראל](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- סמוחה, סמי. (1999). [אוטונומיה לערבים בישראל? המרכז לחקר החברה הערבית בישראל](#). פלג, שלי-אן. (2017). [יחסי הגומלין בין התושבים במרחבים העירוניים ההיסטוריים בישראל לבין תהליכי השימור והפיתוח המתרחשים בהם](#) [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה].
- צפדיה, ארו, וחיים יעקובי. (2010). [חומות שקופות: על תכנון, הפרטה ואתניזציה במרחב העירוני](#). בתוך אמנון להבי (עורך), *קהילות מגודרות, משפט, חברה ותרבות (עמ' 469-492)*. הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב.
- רדאי, איתמר, מאיר אלון, יוסף מקלדה ומיה קורנברג. (2015). [האזרחים הערבים בישראל: מגמות עדכניות על פי סקרי דעת קהל אחרונים](#). עדכן אסטרטגי, 18(2), 93-108.
- רבינוביץ', דני, וח'אולה אבו-בקר. (2002). [הדור הזקוף](#). כתר.
- שמריהוירשורון, יעל. (2022). [המוסר הכפול של הדו-קיום: אתנו-ג'נטריפיקציה בערים מעורבות. תיאוריה וביקורת](#), 55 (מקוון).

- Abbasi, Mustafa. (2010). The fall of Acre in the 1948 Palestine war. *Journal of Palestine Studies*, 39(4), 6–27.
- Ahrens, Mareike. (2015). “Gentrify? no! gentefy? sí!”: Urban redevelopment and ethnic gentrification in Boyle Heights, Los Angeles. *Aspeers*, 8, 9–26.
- Arkaraprasertkul, Non. (2016). Gentrification from within: Urban social change as anthropological process. *Asian Anthropology*, 15(1), 1–20.
- Beck, Ulrich. (2007). The cosmopolitan condition: Why methodological nationalism fails. *Theory, Culture & Society*, 24(7–8), 286–290.
- Betancourt, John. (2011). Gentrification and community fabric in Chicago. *Urban Studies*, 48(2), 383–406.
- Boyd, Michelle. (2008). Defensive development the role of racial conflict in gentrification. *Urban Affairs Review*, 43(6), 751–776.
- Clarke, Victoria, & Virginia Braun. (2016). Thematic analysis. In Evanthia Lyons & Adrian Coyle (Eds.), *Analysing qualitative data in psychology* (pp. 84–103). Sage.
- Cohen, Cathy J. (1999). *The boundaries of blackness: AIDS and the breakdown of black politics*. University of Chicago Press.
- Crenshaw, Kimberle. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, Article 8, 139–167.
- Delgado, Emanuel, & Kate Swanson. (2019). Gentefication in the barrio: Displacement and urban change in Southern California. *Journal of Urban Affairs*, 43(7), 925–940.
- Goetz, Edward G. (2011). Gentrification in black and white: The racial impact of public housing demolition in American cities. *Urban Studies*, 48(8), 1581–1604.
- Hooi Chan, Jin, Katia Lankova, Ying Zhang, Tom McDonald, & Xiaoguang Qi. (2016). The role of self-gentrification in sustainable tourism: Indigenous entrepreneurship at Honghe Hani Rice Terraces World Heritage Site, China. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8–9), 1262–1279.
- Hyra, Derek S. (2006). Racial uplift? Intra-Racial class conflict and the economic revitalization of Harlem and Bronzeville. *City & Community*, 5(1), 71–92.
- Lees, Loretta. (2016). Gentrification, race, and ethnicity: Towards a global research agenda? *City & Community*, 15(3), 208–214.
- Lloyd, Richard. (2002). *Neo-Bohemia: Art and commerce in the postindustrial city*. Routledge.
- Luz, Nimrod. (in press). Religious gentrification as heterarchies of urban planning: Reflections on the religious neighborhood in Acre. *Numen International Review for the History of Religions*.

- Monterescu, Daniel. (2015). *Jaffa shared and shattered: Contrived coexistence in Israel/Palestine*. Indiana University Press.
- Moore, Kesha S. (2009). Gentrification in black face? The return of the black middle class to urban neighborhoods. *Urban Geography*, 30(2), 118–142.
- Nathansohn, Regev. (2010). Imagining interventions: Coexistence from below and the ethnographic project. *Collaborative Anthropologies*, 3, 93–101.
- Paton, Kirsteen. (2018). *Gentrification: A working-class perspective*. Routledge.
- Patillo, Mary. (2007). *Black on the block: The politics of race and class in the city*. University of Chicago Press.
- Rokem, Jonathan. (2018). Contrasting Jerusalem: Contested urbanism at the crossroads. *City*, 22(1), 174–177.
- Sakızlıoğlu, Bahar, & Loretta Lees. (2019). Commercial gentrification, ethnicity, and social mixedness: The case of Javastraat, Indische Buurt, Amsterdam. *City & Community*, 19(4), 870–889.
- Schwarz, Ori. (2018). Cultures of choice: Towards a sociology of choice as a cultural phenomenon. *British Journal of Sociology*, 69(3), 845–864.
- Shafir, Gershon. (2018). From overt to veiled segregation: Israel's Palestinian Arab citizens in the Galilee. *International Journal of Middle East Studies*, 50(1), 1–22.
- Shtern, Marik. (2016). Urban neoliberalism vs. ethno-national division: The case of West Jerusalem's shopping malls. *Cities*, 52(5), 132–139.
- Shmaryahu-Yeshurun, Yael, & Guy Ben-Porat. (2020). For the benefit of all? State-Led gentrification in a contested city. *Urban Studies*, 58(13), 2605–2622.
- Taylor, Monique. (2003). *Harlem: Between heaven and hell*. University of Minnesota Press.
- Wyly, Elvin K., & Daniel J. Hammel. (2004). Gentrification, segregation, and discrimination in the American system. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 36(7), 1215–1241.
- Yacobi, Haim, & Erez Tzfadia. (2019). Neo-Settler colonialism and the reformation of territory: Privatization and nationalization in Israel. *Mediterranean Politics*, 24(1), 1–19.
- Yin, Robert K. (2003). *Case study research: Design and methods* (3rd ed.). Sage.
- Zaban, Hila. (2016). “Once there were Moroccans here – today Americans”: Gentrification and the housing market in the Baka neighbourhood of Jerusalem. *City*, 20(3), 412–427.
- Zukin, Sharon. (2012). Whose culture? Whose city? In Jan Lin & Christopher Mele (Eds.), *The urban sociology reader* (pp. 363–371). Routledge.
- Zukin, Sharon, Philip Kasinitz, & Xiangming Chen (Eds.). (2016). *Global cities, local streets: Everyday diversity from New York to Shanghai*. Routledge.